

HARF DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI EŞ BİÇİMLİ SÖZCÜKLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ekrem Sakar

- 10 yaşında bir çocuğun Ömer Seyfettin'in ne adını ne de hikâyelerini duyduğunu farz edelim. Bu çocuk kitaplara bakmak için kitapçıya gitsin. Orada çocuk kitapları rafları arasında dolaşırken gözüne *Diyet* ilişsin. Büyük olasılıkla “diyet” kelimesini Fransızca kökenli olan ve perhiz anlamına gelen diyet zannedecek ve kitabın kapağında yer alan baltalı adam tasvirini kitabın künyesi ile bağdaştırmakta güçlük çekecektir. Zira Arapça kökenli olan ve kan parası manasına gelen diyet, bugünkü dilde yaygın olarak kullanılmaz. Elbette bu durumun ortaya çıkmasında yeni neslin eski kelimelere bigâne olması etkilidir ancak bu kurgu ile eş biçimli yapılarla günlük hayatımızda sık sık karşılaştığımızı ama çoğunlukla ortada bir eş biçim olduğunun farkına bile varmayışımızı vurgulamak istedik.

Eş biçimlilik ile işaret ettiğimiz şey, iki veya daha fazla kelimenin anlamsal olmayan taraflarıyla, yani salt biçimsel yönleriyle birbirleriyle kurdukları münasebetlerdir. Eş biçimlilik durumu incelenen iki veya daha fazla sözcük arasında biçim özdeşliği olması hasebiyle mana farklılığı bulunması şarttır. Çünkü hem biçimce hem de anlamca özdeş iki farklı kelimedenden bahsetmek mantık kurallarına aykırıdır. Biçimce farklı olup anlamca özdeş olduğu iddia edilen sözcükler ise eş biçimlilik değil, eş anlamlılık çatısı altında incelenir. Özetle, eş biçimli sözcükler ile kastımız ya yazım/imla ya söyleniş/telaffuz ya da her ikisi bakımından özdeşlik gösteren kelimelerdir. Bunlar temel olarak eş adlı, eş yazımlı ve eş sesli sözcükler olmak üzere üç grupta incelenebilir. Eş adlılık kavramı, hem yazımı hem söylenişi özdeş olan kelimelere; eş yazımlılık, sadece imlası özdeş olan kelimelere; eş seslilik ise yalnızca telaffuzu özdeş olan kelimelere delalet eder. Burada unutulmaması gereken nokta, sözcükler arasındaki “özdeş” olma durumunun “benzer” olma durumu ile karıştırılmamasıdır. Yani iki

kelime birbirine benzer yazıma veya söylenişe sahip olabilir; lakin bu onları eş biçimli değil, ancak benzer biçimli yapar.¹

1 Kasım 1928'de gerçekleşen Harf Devrimi neticesinde Türkçenin alfabesinin değiştiği herkesin malumudur. Bu konuda dikkat edilmesi gereken husus, Harf Devrimi'nin Türkçedeki göstergelerin gösterenlerine yönelik bir müdahale olmasıdır.² Örnek olarak "kitap" göstergesini ele alalım. Kitap denince aklımıza okunmak amacıyla iki kapak arasına alınmış sayfalar bütünü gelir. 100 yıl önce yaşamış birinin aklına da aynı şey gelirdi. Buna gösterilen diyoruz. Bunun göstereni ise 100 yıl evvel yaşamış olan için [کتاب] şeklinde, bizim için ise [kitap] biçimindedir.³ Gösterilen açısından, yani kitap sözcüğünün anlamında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır.⁴ Turalım ki Latin harfleri yerine Kiril harflerini kabul ettik; bu sefer aynı kelimeyi [Китап] şeklinde yazacaktık. İşte gösterenler üzerinde tatbik edilen bu değişim doğal olarak Osmanlı Türkçesinde ve bugünkü Türkçede yer alan eş biçimli sözcüklerin sayısında da değişime yol açmıştır.

Türkçede gösterenlerin değişimi sonucunda metinde bağlam etmeninin önemini artmıştır. Mesela günümüzde kâğıda veya bilgisayara 'h', 'a', 's', 'i' ve 'r' harfleri yan yana yazıldığında bu belirten ister *hasir* şeklinde, ister düzeltme işaretiyle beraber *hâsir* biçiminde yazılsın, Osmanlı Türkçesinde iki farklı gösterenle karşılayacaktır: Hasret çeken [حاسر] ve ziyana uğrayan [خاسر]. Bir gösteren, iki farklı gösterilene tekabül eder ve biz [hasir/hâsir] biçimini gördüğümüzde anlamını ancak bağlamdan çıkartabiliriz. Bunun tam tersi de söz konusudur. Yani Osmanlı Türkçesinde eş biçimli olan ama bugünkü Türkçede eş biçimli olmayan sözcükler de mevcuttur. Örneğin bugünkü Türkçede *vilayet* (idari bölge) ve *velayet* (veli olma) kelimeleri Osmanlı Türkçesinde aynı şekilde [ولایت] yazılırdı. Yani eski harfli bir metin okurken onun vilayet mi yoksa velayet mi olduğunu anlamak için yine bağlama başvurmak zorundayız.

1 Osmanlı Türkçesinde benzer biçimli sözcükler için "iltibaslı" tabiri kullanılırdı.

2 Gösterge bilim alanının dil bilimsel yönü hakkında konuşacak olursak kelimeler sadece görülmez, işitilme özellikleri de vardır. Bundan dolayı bu sahanın temel kavramlarını, belirti-belirten-belirtilen kavramları ile karşılamak daha uygun olabilir. Fakat gösterge-gösteren-gösterilen üçlüsü daha yaygın kullanıldığı için biz de bu kavramlar ile karşıladık.

3 Türkçeye ses bilgisi zaviyesinden bakıldığında Arap harflerine nazaran Latin harflerinin imlayı kolaylaştırdığı yadsınamaz. Ne var ki yazımdaki geçiş kolayca olmamıştır. Yeni harflerin Türkçeyi ne derece karşılayacağından bazı sözcüklerin ve eklerin yazımına kadar çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bk. Ahmed Cevad, "Fonetik İmlaya Tevcih Edilen İtirazlar", *Hayat*, IV/95 (Ankara 1928), 3-4; Avram Galanti, *Türkçede Arabi ve Latin Harfleri ve İmla Meseleleri*, İstanbul 1925; İsmail Şükri, *Latin Harflerinden Daha İyisini Bulalım*, İstanbul 1926; Ali Seydi Bey, *Latin Hurufu Lisanımızda Kabil-i Tatbik midir*, İstanbul 1340; Hikmet Abdülhakim, *Türkçe İçin Arab Harfleri mi İyi Latin Harfleri mi*, Saraybosna 1925.

4 Gösterilenlerin değiştirilmesi amaçlanarak yapılan inkılap, 1932'de başlayıp tedricen devam etmiş olan dil devrimidir. Türk dili ve tarihsel kırılma üzerine yapılan tartışmalarında her ne kadar harf devriminin başat rol oynadığı dile getirilse de biz asıl farklılığı yaratanın belirtilenlere yönelik yapılan dil devrimi olduğu kanaatindeyiz.

Arap harfleriyle yazılan kelimeler Latin harfleriyle yazılırken bazen birkaç gösterene sahip olabilirler.⁵ Bu farklılık özellikle ünlü harflerin yazımında gözlemlenir. Bazı sözcüklerin standart yazımı olmamasının ilk nedeni kıraat farklılığıdır. Örneğin “acele etme” anlamına gelen [تعجل] hem *teaccül* hem *taaccül* olarak veya “çiftçilik” anlamına gelen [حراثت] sözcüğü *haraset*, *hırsaset* ya da *hiraset* olarak yazılabilir. İkinci neden, Latin harfli yazımda yer alan sekiz sesli harfin Arap harfli imlada dört harf ile gösterilmesidir. Örneğin “açığa çıkma” anlamına gelen [اظهار] sözcüğü hem *ızhar* hem *izhar* veya “kuvvetli sevgi” manasındaki [عشق] kelimesi hem *aşk* hem de *ışk* olarak yazılabilir. Üçüncü neden, söyleniş zorluğundan dolayı ya da belli bir biçimin telaffuz kolaylığından ötürü günlük konuşmada yapılan tercihlerin imlaya yansımalarıdır; *mürşid* sözcüğünün *mürşit*, *isbat* kelimesinin *ispat* olması gibi. Bu sonuncusu, yeni harflerin kabulünden sonra yapılan bir değişikliktir. Bununla birlikte Arap harflerinin kullanıldığı zamanlarda da bu değişiklikler yaşanmıştır. Gösterenlerin değişimi *sofra* [صفره] - [سفره] ve *usul* [اصول] - [اوصول] kelimelerinde olduğu gibi Arapça kökenli kelimelerde ve *put* [بت] - [پوت] ve *gürz* [كرز] - [كورز] sözcüklerinde olduğu gibi Farsça kökenli sözcüklerde görülebilir.

Osmanlı Türkçesi ve bugünkü Türkçe arasındaki eş biçimlilik ilişkilerini ana olarak dört grupta incelemek mümkündür:

a) Hem Osmanlı Türkçesinde Hem de Bugünkü Türkçede Eş Adlı Olan Sözcükler

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de hem yazım hem de söyleniş olarak bir-biriyle tıpatıp aynı olan kelimeler bulunur ve bunlara eş adlı kelimeler denir. Fakat iki veya daha sözcüğün yazım ve söylenişi aynı, anlamı farklı olduğu her durumda ortada bir eş adlılık vardır diyemeyiz. Bazen aynı kelime birden fazla manaya da gelebilir, buna dil biliminde “çok anlamlılık” adı verilir. Eş adlı olarak nitelendirdiğimiz bu sözcüklerin çoğu Osmanlı Türkçesinden bugünkü Türkçeye geçilirken eş adlılık özelliklerini korumuşlardır:

çay [چای] büyük akarsu - çay [چای] içecek

yüz [بوز] surat - yüz [بوز] 100

b) Bugünkü Türkçede Eş Biçimli Olmayıp Osmanlı Türkçesinde Eş Yazımlı Olan Sözcükler

Eş yazımlılık, iki veya daha fazla kelimenin anlamının ve söylenişinin farklı olup yazımının aynı olması durumudur. Osmanlı Türkçesindeki eş yazımlı sözcüklerin çoğu Arapça kökenli olan sözcüklerdir.⁶ Bunların birçoğu, Türkçe-

5 Farklı yazımlar hoş görülmediği takdirde yazım kılavuzunda tek bir biçim benimsenebilir ama günümüzde işlevselliğini kaybetmiş arkaik sözcükler yazım kılavuzunda yer almazlar.

6 Bunların Arap dilinde eş biçimli olarak değerlendirilip değerlendirilmedikleri bu konunun dışındadır. Her ne kadar Osmanlı Türkçesi için el-sine-i selase denilse de dil, Türkçe mantıkla işler. Osmanlı Türkçesine alınan Arapça ve Farsça sözcükler de bu

nin fonetik yapısına daha uygun olan Latin harfleri kullanılarak yazıldıkları zaman eş biçimli olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Bu yüzden Arap harfli bir metin okurken bağlam dikkate alınmadığında kelimeye yanlış mana verilebilir.

âlem [عالم] evren - *âlim* [عالم] bilgin

ilim [علم] biliş - *alem* [علم] sembol

meşyet [مشيت] yürüyüş - *meşiyyet* [مشيت] arzu

muin [معين] yardım eden - *muayyen* [معين] belirli

server [سرور] reis - *sürur* [سرور] sevinç

mülk [ملك] mal - *melek* [ملك] nurani varlık - *melik* [ملك] hükümdar

Bu özellik köken itibarıyla farklı dilden gelen kelimeler arasında da görülür:

girye [كريه] gözyaşı (Farsça isim) - *kerih* [كريه] pis (Arapça sıfat).

dur [دور] hareketsiz kalmak (Türkçe fiil) - *dur* [دور] uzak (Farsça sıfat).

yakın [يقين] uzak olmayan (Türkçe sıfat) - *yakin* [يقين] sağlam bilme (Arapça isim).⁷

c) Osmanlı Türkçesinde Eş Biçimli Olmayıp Bugünkü Türkçede Eş Yazımlı Olan Sözcükler

Kimi sözcükler Osmanlı Türkçesinde hiçbir yönden özdeş olmamasına karşın Harf Devrimi'nden sonra Latin harfleri kullanılarak yazıldıklarında yazımları özdeşleşmiş ve eş yazımlılık özelliği kazanmışlardır. Sayıca az olan bu kelimeleri karıştırmamak için bugünkü imlada genellikle düzeltme işareti kullanılmaktadır.⁸ Modern dil bilgisi kitaplarında bu kelimeler bugünkü Türkçede eş seslilere örnek olarak gösterilmektedir. Hâlbuki yazımları aynı olmakla beraber söylenişleri farklı olan bu sözcükler eş sesli değillerdir.⁹

âlem [عالم] evren - *âlem* [علم] sembol

adem [عدم] yokluk - *âdem* [ادم] insan

kar [قار] hava olayı - *kâr* [كار] kazanç

işleyişin bir parçası konumunda olmuşlardır.

7 Doğan Aksan'ın "yakinen" zarfının, Türkçe "yakın" sözcüğünün Arapça kuralara göre belirteç durumuna getirilmesiyle oluştuğunu söylemesi (Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 1979, I, 138) yazım benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Zarf, Arapça kökenli olan, kesin ve sağlam bilgi anlamına gelen "yakın" kelimesinden gelmektedir.

8 Eş biçimlilerin ayırt edilip edilmemesi meselesi son bölümde ele alındı. Şu kadarı var ki ayırt edilmek istense dahi hâlihazırda hem uzatıcı hem de inceltici olmak üzere iki işlevi olan düzeltme işaretine eş biçimlileri ayırt etme fonksiyonu da yüklenmesini isabetli bulmuyoruz.

9 Eş sesli sözcükler Osmanlı Türkçesinde mevcuttu. Bugünkü Türkçede ise imla ile telaffuz çok yakındır. Bundan dolayı bugünkü Türkçede eş sesli sözcüklere rastlanmaz.

Osmanlı Türkçesinde Eş Sesli Olup Bugünkü Türkçede Eş Adlı Olan Sözcükler

Eş seslilik, anlamları ve yazımları farklı, söylenişleri aynı sözcükler arasında geçerli olan bir özelliktir. Osmanlı Türkçesinde olan eş sesli sözcüklerin birçoğu bugünkü Türkçeye geçerken eş adlılık vasfı kazanmışlardır. Bunun iki nedeni vardır: İlki, Arap alfabesiyle yazılırken telaffuz edilmese de kullanılan harfler ve ses değeri taşıyan öğeler bugünkü Türkçede tek bir harfle karşılanmaktadır. İkincisi, bugünkü Türkçede uzun ünlülerin ayrı bir harf değeri yoktur.¹⁰ Bu gruptaki kelimelere verilebilecek örneklerin diğer gruplarla mukayese edilince oldukça fazla olduğu görülür. Dolayısıyla Arap harfli bir metin Latin harflerine transkripsiyon işaretleri kullanılmadan aktarıldığında bağlama dikkat edilmezse yanlış anlamlandırma kaçınılmaz olacaktır.

nevahi [نواهی] men edilen - *nevahi* [نواحي] nahiyeler

hırsaset [حراست] çiftçilik - *hırsaset* [حراست] koruma

saika [صاعقه] yıldırım - *saika* [سائقه] sebep

ifham [افهام] anlatma - *ifham* [افحام] susturma

arz [عرض] sunma - *arz* [ارض] yeryüzü

zeki [ذكى] çabuk anlayan - *zeki* [زكى] temiz

haris [حارس] koruyucu - *haris* [حارث] çiftçi

vera [وراء] öte - *vera* [ورع] takva - *vera* [ورى] kainat

ihsas [احساس] hissetmek - *ihsas* [احصاص] hisse vermek - *ihsas* [احداث] kandırmak -

ihsas [احساس] aşâğılık işler yapmak

hâl [حال] durum - *hal* [حل] çözümlenme - *hal* [خل] sirke - *hal* [خلع] tahttan indirme

- *hâl* [خال] vücut lekesi olan ben - *hal* [حال] hulul eden - *hal* [خال] dayı

Görüldüğü üzere eş adlı kelimeler Osmanlı Türkçesinden bugünkü Türkçeye naklen aktarılmış, Osmanlı Türkçesindeki eş yazımlı kelimelerden bazıları bugünkü Türkçeye geçerken bu özelliklerini yitirmiş, Osmanlı Türkçesinde özdeşlik barındırmayan bazı kelimeler bugünkü Türkçeye geçerken eş yazımlılık özelliği kazanmıştır. Osmanlı Türkçesi ve bugünkü Türkçe arasındaki asıl farkı yaratan son gruptaki kelimeler, yani Osmanlı Türkçesinde eş sesli olduğu için bugünkü Türkçede eş adlılık hususiyeti gösteren sözcüklerdir. Osmanlı Türkçesinde Arap harflerinden istifade edilip Arap fonetiğinin kullanılması daha o zaman farklı yazılan birçok kelimenin konuşurken aynı şekilde telaffuz edilmesi yani eş seslilik hadisesinin Osmanlı Türkçesinde yaygınlaşmasına sebebiyet teşkil etmiştir. Fonetiğin esas alındığı bugünkü Türkçeye

10 Söz gelimi "Safları sıklaştıralım." diyen bir imam, cemaatin içinde fesatlık olmayan saf insanların daha çok olmasını değil, namazda durulan hizayı düzeltin demek ister. Günlük dili konuşanların ilk hiza anlamındaki saf [صف] ile masum anlamındaki saf [صاف] sözcüklerinin farklı olduklarını, ne anlama geldiklerini, kökenlerinin hangi dil olduklarını vs. bilmesine gerek yoktur. Bağlama göre anlam verirler.

geçilirken söylenişin yanı sıra yazımın da aynileşmesi neticesinde bu kelimelerin hepsi eş adlı olmuşlardır.

Buraya kadar zikredilen tüm bu vasıflar sabit değildir. Zikrolunduğu üzere dildeki kelimelerin imlasında her zaman değişikliğe uğrama ihtimali söz konusudur. Örneğin 1910'da [ایمان] olarak yazılan sözcük 1950'lerde basılan bir kitapta *ıyman* şeklinde, bugün basılan bir kitapta *iman* biçiminde yazılır. Hatta uzun okunan ünlülere düzeltme işareti koymayı düstur edinenler "îmân" olarak da yazabilirler. Gösterenler sabit olmadığı için Türkçenin eş biçimlilik hususiyeti taşıyan unsurlarında farklılıklar görülmesi doğaldır.

Eş biçimli sözcüklerin dilin bir eksikliğiymiş gibi algılanması meselesine gelince, eş biçimliliğin her dilin sahip olduğu bir özellik olduğu unutulmamalıdır. Bunların metni veya konuşmayı anlamlandırmada zorluk çıkardığı argümanı, bağlamın dile tesirinin hesaba katılmamasından kaynaklanmaktadır. Zaten bağlam göz ardı edilince eş biçimli olmayan, açık seçik kelimeleri bile anlamlandırmada zorlanılması kuvvetle muhtemeldir. Eş yazımlı kelimeler, bağlam etkisi ve telaffuz farkı; eş adlı kelimeler, bağlam etkisi ve vurgu farkı sayesinde birbirlerinden kolayca ayırt edilebilirler. Buna ek olarak eş biçimli sözcüklerin kelime oyunlarına ve cinas gibi sanatlara kapı araladığı da düşünüldüğü takdirde eş biçimliliği dilin bir kusuru olarak değil, cazip bir özelliği olarak telakki etmek de mümkündür.